

Ahkâmu'l-Kur'ân ve Kurtubî'nin Tefsir Anlayışı

Mehmet Demirci *

Öz

Bu makalede tefsir literatüründe önemli bir yere sahip olan ahkâmu'l-Kur'an kavramı ile bu alanda yazılmış klasik eserlerden birisi olan Kurtubî'nin tefsiri ele alınmıştır. Ahkâmu'l-Kur'an kavramının kapsamı bir kısım ulema tarafından oldukça geniş tutulmuştur. Onlar, Kur'an'da ameli konulara doğrudan temas eden ayetlerin yanında, hükümlere dolaylı olarak da işaret eden pek çok ayeti ahkâmu'l-Kur'an kapsamında değerlendirmişlerdir. Kurtubî'nin *el-Cami li Ahkâmi'l-Kur'an* isimli eseri bu alanda yazılmış önemli eserlerden birisidir. Kur'an'ın baştan sona kadar tefsirinin yapıldığı bu eserde ahkâm konuları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Kurtubî, bu tefsirinde doğrudan hüküm ifade etmediği düşünülen ayetlerden çok başarılı bir şekilde hükümler çıkarmış ve bu çıkarımlarında genellikle sağlam delillere dayanmıştır.

Anahtar kelimeler: Ahkâm, tefsir, Kurtubî.

Ahkamu'l-Qoran and Qurtubi's Understanding of Commentary

Abstract

In this article, the concept of ahkâmu'l-Qur'an which occupying an important place in the exegesis literature and the work of Qurtubî, one of the classical works written in this field, are discussed. The scope of the concept of ahkâmu'l-Qur'an has been extended by some scholars. These scholars have evaluated the verses which give direct place to practical issues. They have also considered many verses that point indirectly to the provisions in the context of ahkâmu'l-Qur'an. Qurtubî's work named *al-Cami li Ahkâmi'l-Kur'an* is one of the important works written in this field. In this work, where the Qur'an is interpreted from beginning to end, the subjects of ahkâm are discussed in detail. Qurtubi has made very successful judgments from the verses which are not thought to express directly in this commentary and generally based on solid evidence in these inferences.

Key words: Qurtubi, Qoran, Ahkam.

---

* Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
hmehmetdemirci@hotmail.com

1. Giriş

Ahkâmu'l-Kur'an kavramı, ibadât, muamelat ve ukûbatla ilgili ayetlerin tefsirini konu alan ilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adını ifade eder. Ahkâm ayetlerinin sayısı hakkında ulema arasında bir ittifak mevcut değildir. Gazâlî (ö. 505/1111) ve bazı alimler bu sayıyı beş yüz olarak zikretmişler, Fahreddin Râzî (ö. 606/1210)de bu görüşü benimsemiştir. ¹ Sayıyı sekiz yüzün üzerine çıkaranlar olduğu gibi iki yüze kadar indirenler de vardır. İki yüz ayetten maksat, içinde ahkâm konularının açık seçik yer aldığı ayetlerdir. Çünkü kıssa, emsal vb. hususları ihtiva eden ayetlerden de dolaylı olarak hüküm çıkarmak mümkündür. Bu yönüyle ele alındığında ahkâm ayetleri ikiye ayrılır: 1. İçinde ahkâm bulunduğu açıkça belli olan ayetler. 2. İstinbat yoluyla hüküm çıkarılabilen ayetler. ² İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), İzzeddin b. Abdüsselâm (ö. 660/1262), İbn Cüzey (ö. 741/1340), Zerkeşî (ö. 794/1392), Süyûtî ö. (911/1505), Şevkânî (ö. 1250/1834) ve Seâlibî (ö. 875/1470) gibi ahkâma yönelik âyet sayısının çok olduğunu savunan âlimlere göre ahkâm ayetlerinin sayısı beş yüzün çok üzerindedir. ³

Tefsir ilminin tedvininden itibaren günümüze kadar telif edilmiş olan eserlerde ahkâm ayetlerinin tefsirine de yer verilmiş, bu ayetlerin ihtiva ettiği hükümlere ve fakihlerin bunlardan çıkardığı farklı neticelere işaret edilmiştir. ⁴ Kur'an-ı Kerim'deki bu konularla ilgili ayetlerin yorumlanmasından "Fıkhî Tefsir Ekolü" doğmuştur. ⁵ Bu tefsir tarzı, Kur'an'ın amel yönünü ele alarak bu hususla ilgili ayetleri açıklayan ve

¹ Zerkeşî, Bedreddin, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Kahire 2006, 332.

² Çetiner, Bedreddin, "Ahkâmü'l-Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, I, 551-552.

³ Hasen b. el-Hüseyn el-Hayyân, Mevlâ, "Ahkâmü'l-Kur'ân İlmi: Doğuşu, Gelişimi ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma", (Çev. Mustafa Şentürk, Mine Özer, Narin Yavuz), *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22: 2013, 457-491.

⁴ Çetiner, Bedreddin, "Ahkâmü'l-Kur'an" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, I, 551-552.

⁵ Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin, "Ahkâm Tefsirleri ve Özellikleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5: 1994, 203-217.

ondan bu konularla ilgili hükümler çıkarmaya çalışan özel bir tefsir ekolüdür.⁶

2. Ahkâmu'l-Kur'an

a) Ahkâmu'l-Kur'an Düşüncesi

Ahkâmu'l-Kur'an mantığı, Kur'an'ın, doğrudan hükümle ilgili olsun olmasın, hemen her ayetinin pek çok hükümler ihtiva ettiği düşüncesine dayanır. Mesela Ebu Bekr İbnü'l-Arabî, bazı hocalarının Bakara sûresi hakkında şöyle dediğini nakleder: “Bu sûrede bin emir, bin nehy, bin hüküm, bin de haber vardır. Sûre fıkıh bakımından bu kadar kapsamlı olduğu için Abdullah b. Ömer (r.a.) onu öğrenmek için sekiz yıl ayırmıştır.”⁷

Zerkeşî, İbnü'l-Arabî'yi destekleyerek Kur'an-ı Kerim'deki kıssalardan, misallerden vb. şeylerden pek çok hükümler çıkarılabileceğini, bu konuya vakıf olmak isteyenlerin İzzeddin b. Abdüsselam'ın (ö. 660/1262) kitabına müracaat etmelerinin faydalı olduğunu ifade etmiştir.⁸ İzzeddin b. Abdüsselam, *el-İmam fi Beyani Edilleti'l-Ahkâm* isimli eserinde ayetlerde mevcut delillerden hükümlerin nasıl çıkarılabileceğini pratik olarak göstermiştir. O, bu eserinde Kur'an'da yer alan misallerin dahi birer hüküm kaynağı olduğuna dikkat çekmiştir.⁹ Şevkânî de bu konuya şöyle dikkat çeker: Kur'an'ı Kerim'in tamamı, kıssaları ve misalleri de dahil, şer'î hükümlerden ve nüktelerden bazı hususları ihtiva eder. Bunlara bir sınırlama getirmek de doğru değildir.¹⁰

Kur'an'daki ayetlerin Mekkî ve Medenî olarak ikiye ayrılmasının da ahkâm ayetleri açısından kesin bir ayırım gibi görülmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Bilindiği üzere muhtevasında tevhit ve şirk gibi akaide ait hükümler, peygamberlerin ve önceki milletlerin kıssaları ve haberleri gibi konuların bulunduğu sureler, Mekkîdir. Muhtevasında ayrıntılı ahkâm

⁶ Güngör, Mevlüt, *Kuran Tefsirinde Fikhî Tefsir Hareketi ve İlk Fikhî Tefsir, Kur'an Kitaplığı*, İstanbul 1996, 18-19; Demir, Recep, “Ahkâm Tefsiri ve Mehmed Vehbi Efendi'nin Ahkâm-ı Kur'aniye'si”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22: 2013, 431-456.

⁷ İbnü'l-Arabî, Ebu Bekr, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut 2003, I, 15.

⁸ Zerkeşî, Bedreddin, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Kahire 2006, 332.

⁹ Huseyn b. el-Hasen el-Hayyân, Mevlây, “İlmü Ahkâmi'l-Kur'an: Dirâse fi Neş'etihî ve Tatavvurihi ve Müdevvenâtihi”, *Mecelletü Câmîati Ümmi'l-Kurâ li Ulûmi'ş-Şer'îyye ve'l-Lügati'l-Arabîyye ve Âdâbihâ*, 16/28:1424/2003, 3-64.

¹⁰ Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Edebü't-Taleb ve Münteha'l-Ereb*, Beyrut 2006, 104.

meseleleri, şer'î hikmetler, medenî kanunlar, savaş hukuku, toplumsal meseleler, şahsi hukuk, vb. ibadetler ve muamelat konularının yer aldığı sureler, Medenîdir.¹¹ Zerkânî, Mekki ve Medenî sureler arasındaki muhteva farklılıklarına işaret etmesine rağmen ahkâm konularında aslında bu sureler arasında kesin ve değişmez bir çizgi çizilmemesi gerektiğine şöyle dikkat çekmiştir: Bazıları Kur'an'ın Mekki kısmında ahkâm konularının hiç bulunmadığını iddia etmişlerdir. Halbuki Kur'an'ın o kısmı şer'î hükümlerden tamamen yoksun değildir. Ahkâm konularına bu surelerde genel bir üslup ile yer verilmiştir. Mesela En'am suresinde geçen "De ki: Gelin, rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya iyilik edin. Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; biz, sizin de onların da rızkını veririz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın yasakladığı cana kıymayın. İşte bunları Allah size emretti; umulur ki düşünüp anlarsınız"¹² mealindeki ayet bunlardandır.¹³

Şâtîbî (ö. 790/1388) de aynı konuya dikkat çekerek, Medine'de nazil olan esasların çoğunlukla daha önce mutlak olan ayetlerin kayıtlanması veya cüz'i sebeplere binaen varit olan hükümlerin inşa edilmesi şeklinde olduğunu ifade eder.¹⁴ Onun için Medine'de indirilen surelerin Mekke'de indirilenlere istinaden anlaşılması gerekir. Aynı şekilde Mekkilere de Medeniler de kendi içinde tenzil sırasına göre anlaşılmalıdır. Sonra nazil olanlar öncekiler üzerine bina edilmelidir.¹⁵ O, Medine'de indirilen hükümlerin temelini Mekke'de atıldığını kabul etmektedir.¹⁶ Özetle yukarıda sözü edilen görüş sahipleri, ahkâm ayetlerini sadece Medenî surelere tahsis etmemişlerdir. Mekki surelerin de bu çerçevede ele alınması gerektiğini belirtmişlerdir.

¹¹ Zerkânî, Muhammed Abdulazim, *Menâhilü'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1995, 163-168.

¹² En'am, 151.

¹³ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an*, 180.

¹⁴ Şâtîbî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati, *el-Muvâfkât*, Huber 1997, III, 235.

¹⁵ Şâtîbî, *el-Muvâfkât*, IV, 256.

¹⁶ Hocaoğlu, Mustafa, *Ahkâm Tefsirlerinin Usul Açısından Mukayesesi: Cessâs, Herrâsî ve İbn Arabî Örnekleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2010, 7.

Ahkâmu'l-Kur'an denince genelde Kur'an'daki amelî ahkâm kastedilir. Bunlar da kendi içinde iki kısımdır. Birincisi ibadetler, ikincisi de muamelât konularıdır. Modern dönem ıstılahı ile ifade edilecek olursa Kur'an'da yer alan muamelata ilişkin ahkâmın tasnifi şu şekildedir:

1- Şahsî hukuka ilişkin hükümler. Bunlar aile, karı koca ilişkileri, akrabalar arası ilişkiler vb. hususlardır. Bunlarla ilgili yetmiş kadar ayet; 2- Medenî hükümler. Bunlar fertlerin birbiriyle muamelelerini ve karşılıklı paylaşım ve değişimlerini konu alan hükümlerdir. Alışveriş, kira, rehin, kefalet, borçlanma vb. ekonomik konulardır. Bunlarla ilgili yetmiş kadar ayet; 3- Ceza hukuku ile ilgili otuz kadar ayet; 4- Yargılama usulü ile ilgili on üç kadar ayet; 5- Anayasa hukuku ile ilgili on ayet; 6- Uluslararası hukuk ile ilgili yirmi beş ayet; 7- Ekonomik ve mali hükümlerle ilgili on ayet mevcuttur.¹⁷

Ahkâm konularının genel durumu bu çerçevede olmakla birlikte müfessirlerin ele aldıkları ayet sayıları birbirinden farklı olabilmektedir. Bunun sebebini iki şekilde açıklamamız mümkündür. 1- Fıkhî ayetleri tanımlamadaki farklılıklar. Fıkhî ayetlerin, Allah'ın emrettiği ve yasakladığı her şey olarak anlaşılması, ahkâm ayetlerinin sayısını oldukça arttıracaktır. Bu yaklaşımla kıssalar, meseller vb. konular hüküm ifade edecektir. Buna karşın ahkâm ayetlerinin sadece açık bir şekilde fıkhî hüküm içeren ayetler şeklinde anlaşılması durumunda ise bu sayı düşecektir. 2- Zamanın değişmesine paralel olarak yeni ve çeşitli fıkhî usulü nazariyelerinin ortaya çıkması ve bunun neticesinde düşüncelerin farklılaşmasıyla; yani ilk dönemlerde bazı ayetlere sadece kıssa gözüyle bakılırken, daha sonra fakihler, onlardan hüküm çıkarmaya başlamıştır.¹⁸

b) Kur'an Hükümleri

Ahkâm kelimesi Arapçada h-k-m kökünden türemiş “el-hukm” kelimesinin çoğuludur. Lügatte “hakeme”¹⁹; “ahkeme” ve “hakkeme”

¹⁷ Hallâf, Abdulvehhab, *İlmü Usulî'l-Fıkh*, Kahire 1942, 32-33.

¹⁸ Hocaoğlu, Mustafa, *Ahkâm Tefsirlerinin Usul Açısından Mukayesesi: Cessâs, Herrâsî ve İbn Arabî Örnekleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2010, 17.

¹⁹ Halil b. Ahmed, el-Ferâhidî, *Kitabu'l-Ayn*, Beyrut 2003, I, 343.

fiilleri “menea” (engel oldu; bir şeyin bozulmasına engel oldu) ²⁰ manasına gelir. Kelimenin bir diğer anlamı da “yargılama ve hüküm verme”dir. “Hakeme beynehüm” ifadesi, “aralarında hüküm verdi” anlamındadır. ²¹ “Hukm”ün diğer bir manası da, “zulme engel olmak”; ²² “adalet”tir. ²³

Kur’an-ı Kerim’de “hukm” kökünden türeyen kelimeler, iki yüz yerde geçmekte ve buralarda hüküm vermek, hakem tayin etmek, sağlamlaştırmak, hakem-hâkim, muhakeme gücü, hâkimiyet ve hikmet manalarına gelmektedir. ²⁴

Fıkıh ıstılahında hüküm, “Mükelleflerin davranışlarına ilişkin olarak Şâri’in (kanun koyucunun) hitabıdır.”²⁵ Beyzâvî (ö. 685/1286) de hükmü benzer ifadelerle şöyle tarif etmiştir: “Mükelleflerin zorunlu veya ihtiyari davranışlarına ilişkin Yüce Allah’ın hitabıdır.” ²⁶

Ahkâmü’l-Kur’an, ifadesinde geçen “hüküm” kavramının Kur’an’ın dili olan Arapça ile de özel bir ilişkisi vardır. “Böylece biz onu (Kur’an’ı) Arapça bir hüküm olarak indirdik.” ²⁷ mealindeki ayet Kur’an ahkâmının Arapça ile olan ilişkisine ışık tutmaktadır. Elmalılı bu ilişkiyi şöyle izah etmiştir: Kur’an Arap dili ile ifade edilmiş ve şart ile bütün ihtilaflara hakim olan bir kanundur. ²⁸ Buna benzer olarak başka bir ayette de “Biz onu Arapça Kur’an olarak indirdik” ²⁹ buyrulmuştur. Aslında “şu Arapçadır”, “şu Türkçedir” ifadelerinde maksat lafızlardır. Çünkü mananın bir dile tahsisi

²⁰ İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi el-Basri, *Cemheretü’l-Lüga*, Beyrut 1987, I, 564; Sahib b. Abbad, Ebü’l-Kâsım İsmail b. Abbad b. Abbas Talekani, *el-Muhît fi’l-Lüga*, Beyrut 1994, II, 387.

²¹ Firuzabadî, Ebü’t-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed, *Kamusu’l-Muhît*, Mısır 1980, IV, 97.

²² İbn Fâris, Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *İbn Mu’cemü Mekâyisi’l-Lüga*, Beyrut 1979, II, 91.

²³ Sahib b. Abbad, *el-Muhît fi’l-Lüga*, II, 387.

²⁴ Yetkin, Vedat, *Kur’an-ı Kerim’de Hüküm Kavramı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2016, 15.

²⁵ Gazzali, Ebu Hamid Hücetülislam Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ*, Medine, I, 177.

²⁶ Beyzâvî, Abdullah b. Ömer, *Minhâcü’l-Vusul ilâ İlmî’l-Usul*, Beyrut 2006, 18; Benzer tarif için bakınız: Razi, Fahrreddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn, *el-Mahsul fi İlmî’l-Usul*, Beyrut 1992, II, 90.

²⁷ Ra’d, 37.

²⁸ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul 1979, IV, 2999.

²⁹ Yusuf, 2.

söz konusu olmaz. Manası itibariyle Kur'an, daha ziyade "Furkan, Hüda, Nur vb." isimlerle isimlendirilmiştir. Ve bunlar, Arapça olmakla nitelendirilmemiştir. Kur'an'ın bir ismi de -yukarıda geçtiği üzere- "hüküm"dür; bu da hem nazım hem de mana itibariyledir.³⁰ İşte Kur'an böyle her kitabın üstünde ve bütün milletler üzerinde hakim bir hak Kitap'tır; bununla beraber Arapçadır. Arap dili ile nazil olmuş ve dile getirdiği hak hükümleri Arapça olarak ifade edilmiştir.³¹

Arapça bir "hüküm" olarak indirilen Kur'an'ın ahkâm konularına delalet etmesi bakımından iki gruba ayrıldığı ifade edilmiştir. Birincisi, ahkâm konularının açık bir şekilde yer aldığı ayetler. Bu gruba giren pek çok ayet vardır. Bakara, Nisâ, Mâide, En'âm sureler pek çok ahkâm ayetini açık bir şekilde ihtiva eder. İkincisi ise istinbat yoluyla hükümlerin çıkarılabildiği ahkâm ayetleridir.³²

Ahkâmu'l-Kur'an tabiri, Kur'an'ın amelî hükümleri manasının yanında genel olarak Yüce Allah'ın varlıklar üzerindeki hakimiyetine de atıfta bulunan bir kavramdır. Kur'an'ı Kerim'de "İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?!"³³ buyurulmuş ve insan üzerinde hükmünü yürüten bir Yüce varlığa ve insanın uyması gereken yükümlülüklerle işaret edilmiştir. Müfessirler, bu ayette geçen "südâ" kelimesini "ihmal edilmiş; boş bırakılmış; kendisine emir ve yasak gibi hiçbir buyruk konmamış; kulluk ile sorumlu tutulmamış vb. manalarla izah etmişlerdir.³⁴

Bu ifadeler insan üzerinde hüküm icra eden yüce bir varlığa işaret etmektedir. Kur'an'da Yüce Allah, "Hüküm, ancak Allah'ındır"³⁵ buyurarak yegane hüküm sahibinin kendisi olduğunu beyan eder. Buradaki "hüküm", ulûhiyet, rubûbiyet ve kendisine kulluk yapılma hakkı olarak izah edilmiştir. Bu hüküm koyma yetkisiyle O, insanlara kulluk yapmayı

³⁰ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili (Mukaddime)*, İstanbul 1979, I, 12.

³¹ Demirci, Mehmet, "Hamdi Yazır'da Hak Kavramı", *Bilimname*, 22/1, 2012, 61-85.

³² Zerkeşî, Bedreddin, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Kahire 2006, 332.

³³ Kıyamet, 36.

³⁴ Taberî, Muhamed b. Cerir, *Camîu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Kahire 2001, XXIII, 527; İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib, *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, Beyrut 2007, VIII, 483; Beyzâvî, Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Beyrut 2000, III, 475; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979, VIII, 5487.

³⁵ En'âm, 57, Yusuf, 40, 67.

emretmiştir. Yargılama ve hüküm verme Allah'ın takdirindedir. O, mahlukat üzerinde dilediği gibi hüküm koyar, hükmünü dilediği şekilde icra eder, karar verir ve O'nun kararına karşı da konulamaz.³⁶ Mâturidî, “hüküm Allah'ındır. O, sadece kendisine kulluk yapmanızı emretmiştir” mealindeki ayette geçen “emretmiştir” ifadesini A'râf suresindeki şu ayetle izah eder: “Bilesiniz ki, yaratma da buyurma (emretme de) da yalnız ona aittir. Alemlerin rabbi olan Allah yüceler yücesidir.”³⁷ Mâturidî (ö. 333/944) buradaki emretmek ifadesini hüküm koymak olarak izah etmiştir.³⁸

Yüce Allah, Kur'an'ın Allah'ın hükmünü ortaya koyma özelliğine şöyle dikkat çekmiştir: “(Ey Muhammed!) Biz sana Kitab'ı (Kur'an'ı) hak olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana öğrettikleri ile hüküm veresin.”³⁹ Ayetten anlaşıldığına göre “Kitab”ın nüzulündeki asıl hikmet, insanlar arasında hüküm ve hakimiyet için hakkı gösteren bir esas olmasıdır. Bunun Peygambere (s.a.v.) indirilmesinin hikmeti de onun, Allah tarafından gelen vahyi ve vahiyden elde edilen bilgiyi başlı başına hüküm kaynağı kabul etmesidir.⁴⁰

Hüküm kaynağı olan Kur'an'ın hükmüne uymak istemeyen Ehli Kitab'ı Yüce Allah şöyle uyarmıştır: “Her kim Allah'ın indirdiği ahkâm ile hükmetmezse onlar hep zalimlerdir.”⁴¹ Buna göre Allah'ın hükmedilmek için indirdiği, bildirdiği, yazdırdığı ahkâm ile hükmetmemek de önce hak olan kanunun hakkını vermemektir.⁴²

Yüce Allah'ın hakimiyet alanı sadece insanlarla sınırlı olmayıp bütün kainat onun hüküm ve tesiri altındadır. O, alemlerin Rabbi olması hasebiyle bütün alemde onun kanunları geçerlidir. Tabiatda da Hakk'ın

---

³⁶ Taberî, *Camî'l-Beyân*, XIII, 165; Mâturidî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, İstanbul 2006, VII, 309; İmam Taberî müfessir olarak meşhur olmakla birlikte fıkıh ilminde de otorite bir şahsiyet olup “Taberî mezhebi” olarak bilinen bir mezhebin imamıdır aynı zamanda. Bu da kendisini ahkâmü'l-Kur'an alanında ayrıcalıklı kılan bir özelliğidir. Bakınız: Yüksek, Ali, “Taberî Mezhebinin Ortaya Çıkışı ve Karakteristik Özellikleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 26/2015, 455-482.

³⁷ A'râf, 54.

³⁸ Mâturidî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VII, 309.

³⁹ Nisa, 105.

⁴⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1457.

⁴¹ Maide, 45.

⁴² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1693.

kanunları geçerli olduğu için bunlara tabiat kanunları adı verilir. Fakat hepsinin koyucusu Hak Teala olduğundan bunlara “Hak kanunları” ve “sünnet-i ilahiye” demek elbette daha doğrudur. Bu kanunları bilmeye ilim ve fen denildiği gibi, onların iyiliğe götürülenlerine de din, millet ve şeriat denilir.⁴³

Hamdi Yazır, Allah’ın hakimiyetinin aracı olan ilahi kanunlara karşı insanın aldığı tavrı şöyle özetler: Tabiat kanunlarının beşeri müdahale ile değişmesi mümkün değildir. Mükelleflere hitap eden şer’i kanunlarda ise beşer, bunların uygulamasını ihmal edebilecek hürriyet ve iradeye sahiptir. Zira şer’i kanunların hikmetleri beşerin şuur ve iradesine yakın olmak gibi bir şarta bağlı bulunduğundan dolayı, beşer bu kanunları kendi eseri zannetmek gibi hatalara düşebilir. O yüzden sırf kendi ürünü olan kanunların da nimetlere ve mutluluğa ulaştıracağı gibi bir yanılgıya düşebilir ki, alemde görülen beşeri sefalette bu yanılgının büyük etkileri görüle gelmiştir. İslam, yasama işlerinin (evamir-i teşriyye) ifade eylediği hak ve kanun manalarını hakiki ve ciddi bir esas ile telakki etmiştir.⁴⁴

c) Ahkâmu’l-Kur’an Eserleri

Katip Çelebi (ö. 1067/1657) ahkâmu’l-Kur’an alanında ilk yazılmış olan eserin İmam Şâfi’ye (ö. 204/820) izafe edilerek Beyhâkî (ö. 458/1066) tarafından derlenen *Ahkâmu’l-Kur’an* isimli eser olduğunu kaydeder.⁴⁵ Ancak daha sonraki araştırmalar Mukatil b. Süleyman’ın (ö. 150/767) *Tefsiru Hamse Mie Âye mine’l-Kur’an* isimli ahkâm ayetlerini konu alan bir tefsiri bulunduğunu göstermiştir.⁴⁶ Eser, Isaiiah Goldfeld tarafından 1980 yılında yayınlanmıştır.⁴⁷

⁴³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 125-126.

⁴⁴ Yazır, “Hz. Muhammed Aleyhisselam’ın Dini İslam (4)”, *Makaleler* (Hazırlayanlar: Cüneyd Köksal, Murat Kaya), İstanbul, 1997, I, 41.

⁴⁵ Katip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü’z-Zunun an Esâmi’l-Kütüb ve’l-Fünun*, Beyrut, I, 50.

⁴⁶ Bu eserin yazma nüshası British Museum Calalogue Oriental, 6333 Orden 5180’de mevcuttur.

⁴⁷ Eseri, Isaiiah Goldfeld 1980 yılında (Şifâ Amr [Filistin])’de yayınlamıştır. M. Beşir Eryarsoy *Ahkâm Âyetleri Tefsiri* (İstanbul 2005) adıyla Türkçe’ye çevirmiştir. Bakınız: Türker, Ömer, “Mukâtil b. Süleyman” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, XXXI, 134-136; Cerrahoğlu, İsmail, “Tefsirde Mukâtil ibn Süleyman ve Eserleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1976, XXI, 24; Avcân, Velid Huveymil,

Kaynaklarda erken dönemde bu konuda eser vermiş müelliflerden söz edilmiştir. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Âdem b. Süleyman el-Enevî el-Kûfî'nin (ö. 203/818) *Mücerredü Ahkâmi'l-Kur'an*, Ebû Sevr İbrâhîm b. Hâlid b. Ebu'l-Yemân el-Bağdâdî'nin (ö. 240/854) *Ahkâmu'l-Kur'an*, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muazzel b. Geylân el-Basrî'nin (ö. 240/854) *Ahkâmu'l-Kur'an*, Ebû Muhammed Yahyâb. Eksem b. Muhammed b. Kutn et-Temîmî el-Mervezî el-Bağdâdî'nin (ö. 242/856) *Îcâbu't-Temessük bi Ahkâmi'l-Kur'ân*, Ebu'l-Hasen Ali b. Hucr b. İyâs es-Sa'dî el-Mervezî'nin (ö. 242/856) *Ahkâmu'l-Kur'an* isimli eserleri bunlardan bazılarıdır.⁴⁸

Hanefî alimlerden Ebu'l-Hasen Ali b. Musa el-Kummî (ö. 305/917), Tahâvî (ö. 321/933) ve Cessâs'ın (ö. 370/981) *Ahkâmu'l-Kur'an* isimli eserleri mevcuttur. Şâfiîlerden Kiyâ el-Herrâsî'nin (ö. 504/1110) *Ahkâmu'l-Kur'an*; Malikîlerden İsmail b. İshak el-Ezdî'nin (ö. 282/895), Ebu Muhammed Kasım b. Asbağ el-Kurtubî'nin (ö. 340/951), Ebu Bekr İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148), Muhammed b. Feris el-Gırnatî'nin (ö. 597/1200-1201), Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *Ahkâmu'l-Kur'an* isimli eserleri mevcuttur.⁴⁹

Yakın dönemde yazılan ahkâmu'l-Kur'an isimli eserlerden bazıları şunlardır: *Neylü'l-Merâm min Tefsiri Âyâtî'l-Ahkâm*: Muhammed Kannevci Sıddık Hasan Han (ö. 1307/1890); *Ahkâm-ı Kur'aniyye*: Mehmed Vehbi Efendi (ö. 1369/1949); *Tefsiru Âyâtî'l-Ahkâm*: Muhammed Ali es-Sâyis; *Kur'an Ahkâmı ve Mezhep İmamlarının Görüş Farkları*: Celal Yıldırım; *Ravâiu'l-Beyan Tefsiri Âyâtî'l-Ahkâm*: Muhammed Ali es-Sabunî; *Tefsiru Âyâtî'l-Ahkâm*: Mustafa Bega; *Tefsiru Âyâtî'l-Ahkâm*: Ahmed Muhammed Husri; *Âyâtî'l-Ahkâm Tefsir ve İstinbat*: Nureddin İtr; *Âyâtî'l-Ahkâm*: Abdulkadir Şeybe el-Hamd; *Hulâsatü'l-Kelâm fi Tefsiri Âyâtî'l-Ahkâm*: Hüseyin b. Muhammed el-Mehdi; *Esbabu İhtilâfi'l-Müfessirin fi Tefsiri Âyâtî'l-Ahkâm*: Abdülilah Huri el-Huri; *Dürus Temhidîyye fi Tefsiri Âyâtî'l-Ahkâm*: Bâkır el-İrvânî.

"Tefsiru Hamse Mie Ayetin Mine'l-Kur'ani'l-Kerim fi'l-Emr ve'n-Nehy ve'l-Halal ve'l-Haram", *Dirâsât: Ulûmü'ş-Şeria ve'l-Kânûn*, XXXV/ 2: 2008, 430-455.

⁴⁸ Hasen b. el-Hüseyin el-Hayyân, Mevlâ, "Ahkâmu'l-Kur'ân İlmî: Doğuşu, Gelişimi ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma", (Çev. Mustafa Şentürk, Mine Özer, Narin Yavuz), *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22: 2013, 457-491.

⁴⁹ Çetiner, Bedreddin, "Ahkâmu'l-Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, I, 551-552.

Ahkâm tefsirlerini bir başka açıdan şöyle tasnif etmek mümkündür. Bu eserlerden bazılarının müellifleri sadece ahkâm ayetlerini tefsir etmişlerdir. Ebû Bekr el-Cassâs (ö. 370/981), Kiyâ el-Herrâsî (ö. 504/1110), Ebû Bekr İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), Ebû Muhammed İbnü'l-Feres (ö. 597/1200-1201) bunlardan bazılarıdır.

Fıkıh baplarına göre eser yazmış olanlar. Ebû Cafer et-Tahâvî (ö. 321/933), Ebû Bekr el-Beyhakî (ö. 458/1066), Mikdâd es-Siyûrî el-Hillî (ö. 826/1422). Bunlar eserlerini Mushaf sırasına göre, sûre sûre ele almayıp eserlerini fıkıh bâbları gibi bâblara ayırmışlar ve her babta konuya dâhil ayetleri listelemişlerdir.⁵⁰

Ahkâm ayetlerine ağırlık vermekle birlikte Kur'an'ın tamamını tefsir edenler. Bunların en önemlisi çalışma konumuz olan Kurtubî'dir.

3. Kurtubî'nin Tefsir Anlayışı

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî (671), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an* isimli tefsirine uzunca bir mukaddime yazmıştır. Orada dini ilimlerin kaynaklarını izah ettikten sonra bu kaynaklara nasıl yaklaşılması gerektiğini anlatan metot konusuna da yer vermiştir. Bu mukaddime, Kurtubî'nin genel olarak dini ilimlerdeki usul anlayışını ortaya koyması bakımından önemli bir yere sahiptir.

Kurtubî, dini ilimlerin ana kaynağının Kitap (Kur'an-ı Kerim) olduğunu belirtir. Kitap'ta mücmel olarak bile olsa, insanlığın muhtaç olduğu hemen her türlü bilgi yer alır. Meseller, emirler, ahkâm, helal haram, mevize, gaybi haberler vs. pek çok bilgi onda mevcuttur. Kitab'ı beyan Hz. Peygamberin (s.a.v.) sünneti de dini ilimlerde önemli bir kaynaktır. Kitap'ta mücmel bırakılan hususların beyanını, müşkillerin izahını ve tefsirini Yüce Allah, Resulüne (s.a.v.) izafe etmiştir. “Sana da bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara anlatsın ve gerek ki tefekkür edeler”⁵¹ buyrulmuş olması bu gerçeğe işaret etmektedir.⁵²

⁵⁰ Hasen b. el-Hüseyn el-Hayyân, Mevlâ, “Ahkâmu'l-Kur'an İlmî: Doğuşu, Gelişimi ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma”, (Çev. Mustafa Şentürk, Mine Özer, Narin Yavuz), *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22: 2013, 457-491.

⁵¹ Nahl, 44.

⁵² Kurtubî, bilgi sistematığı içerisinde sünneti kitabın beyanı olarak değerlendirdiği için, Onun Tefsir Usulü çerçevesinde hadis literatürüne genişçe yer vermesi beklenmektedir.

Kurtubî'ye göre Kitab'a ve sünnete vakıf olan ulemanın bunlara dayanarak çıkardığı (istinbat) bilgilerin de ayrı bir önemi vardır. Resullullah'ın (s.a.v.) mücmelleri beyan edip müşkilleri tefsir etmesinin ardından Kur'an'ın muradını ortaya çıkarma yolunda ulemaya da bir görev düşmektedir. Onlar, içtihatlarıyla bu manalara ulaşabilsinler diye Yüce Allah Kitabında bu içtihadın usulüne şöyle dikkat çekmiştir: "Allah sizden iman edenleri ve ilim verilenleri derecelerle yükseltir"⁵³ İşte ulema bu bakımdan diğerlerinden ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Buna göre Kurtubî, dini ilimler için kaynaktan başlayarak şöyle bir sıralama ortaya koyar. Kitap, ana kaynak; sünnet, onun beyanı; ulamanın çıkarımları da bir çeşit açıklama ve anlamlandırma çabasıdır.

Kurtubî burada konumuz açısından önem arz eden ve ulemanın Kur'an'ı anlamadaki rolüne işaret eden ayet dolayısıyla gündeme getirdiği usul ve murad kelimelerini kullanmış olmakla tefsir usulünün Kur'an'a dayalı bir temeli bulunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda ulemanın maksadın bilgisine içtihat yolu ile ulaşabilmeleri için gerekli olan bir usulün varlığından söz ediyor. Nitekim mukaddimesinde Kur'an'daki manalara meşru yoldan ulaşmanın, üzerinde ittifak edilmiş bir usul ile mümkün olabileceğini belirtmiştir.

Ayrıca Kurtubî'nin içtihat kavramını fıkıh bağlamında değil de anlam arayışı bağlamında kullanması, buradaki usulün öncelikle Kur'an'ı anlama ve yorumlama olarak anlaşılmasını mümkün kılmaktadır. Kurtubî'nin bu bağlamda kullandığı diğer kavramlar istidlal, istinbat ve usul kavramlarıdır. İstidlal: Kur'an'ın yorumlanması konusunda yer verildiği gibi bu ifade tevîl işlemi esnasında müfessir ile yorum arasındaki bağlantının kurulmasını ifade eden delalet kavramına atıfta bulunur. İstinbat: Mana çıkarımına gitmek bağlamında kullanılan bu kavram kolay fark edilemeyen manaların gün yüzüne çıkarılmasını ifade eder. Usul: Mana istinbatında üzerinde ittifak edilmiş sağlam temelleri ifade eder.

Kurtubî'nin yukarıda sıralanan kavramları tefsir usulü bağlamında kullanması, onu diğer müfessirlerden ayıran bir özelliktir. Böylece Kurtubî, tefsir ilmine geniş bir alan açmıştır. O, Kur'an'ın tefsiriyle uğraşmanın,

---

Aşağıda, hadisleri özellikle ahkâm konularına delil teşkil etmesi yönüyle ele alacağını belirterek onları Tefsir Usulünde bu yönde istihdam edeceğini vurgulamaktadır.

⁵³ Mücadele, 11.

fıkıh vb. ilimleri de içine alacak şekilde küllî bir çaba olduğunu şu ifadelerle açıklar: “Allah’ın Kitabı bütün şer’î ilimlerin kefilî ⁵⁴ durumunda olduğu için, ben de zamanımı ve emeğimi tefsir, lügat, i’rap, kıraat nüktelerine; sapık akımlara cevaplara, ahkâma ve nüzule delil teşkil eden pek çok hadise yer veren bir özlü bir açıklama (tefsir) yazmaya ayırdım.” ⁵⁵

Yukarıda Kurtubî’nin Kitâb’ın dini ilimlerin ana kaynağı, sünnet’in de onun öncelikli beyanı olduğunu vurgulayan ifadelerine dikkat çekilmişti. Onun tefsirde sünnetin beyanına ayrı bir önem verdiğini görmekteyiz. Nitekim o, yazmış olduğu eserine isim verirken içinde sünnet kelimesinin de geçtiği şöyle bir isim kullanmıştır: “*el-Cami’u li Ahkâmi’l-Kur’an ve’l-Mübeyyinü limâ Tezammenehû mine’s-Sünneti ve Âyi’l-Kur’an*”. Kurtubî, bu sıralamaya uygun olarak sünnetin Kur’an’ı beyan edici yönüne kendi ifadesiyle asıl kaynaktan, yani Kur’an’dan bazı ayetleri delil olarak getirir: “O’nun buyruğuna aykırı hareket edenler başlarına bir belanın gelmesinden veya can yakıcı bir azaba uğramaktan sakınmalıdırlar.” ⁵⁶ “Şüphesiz sen sırat-ı müstakime iletmeğdesin,” ⁵⁷ “Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının.” ⁵⁸

Sünnetin Kur’an-ı beyan edici olması bağlamında bu ayetlere dikkat çektikten sonra Resulullah’ın (sav) Kur’an’ı beyanının iki şekilde ortaya çıktığını belirtir. Birincisi: Kitaptaki mücmel hususların beyanıdır. Farz namazların vakitleri, rüku, secde ve diğer hükümler; zekatın vakti, miktarı, hangi mallardan verilmesi gerektiği; hac ibadetinin menasiki gibi

⁵⁴ Kefilî: Lügatte sorumlu, hami, koruyucu, teminat veren, vekil anlamlarına gelir. Yani Kur’an, şer’î ilimlere hem kaynaklık etmekte hem de onları kuşatarak teminat altına almaktadır.

⁵⁵ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li Ahkâmi’l-Kur’an*, Beyrut 2006, I, 7; Kurtubî’nin tefsir ilminin bütüncül yönüne yapmış olduğu vurguya İbn Âşur şöyle dikkat çekmiştir: Ulema arasında Tefsir ilminin ilimlerin reisi olarak nitelendirilmesi de bu anlamdadır. Yani diğer ilimler, tedvin edilmeden önce, küllî bir özellik arz eden Tefsir ilminin içinde mündemiç vaziyette bulunmaktaydı. Diğer ilimler konularına ayrılmazdan önce Mekke, Medine ve Kûfe Tefsir medreseleri bünyesinde mevcut olup, varlıklarını bu üniversal yapı içerisinde sürdürüyorlardı. (Demirci, Mehmet, “Tefsir İlminin Özellikleri ve İlimler İçindeki Yeri”, *Tefsir Nasıl Bir İlimdir?*, (İslamî İlimler Araştırma Vakfı, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, 15-16 Mayıs 2010), İstanbul 2011, 168.)

⁵⁶ Nûr, 63.

⁵⁷ Şûrâ, 52.

⁵⁸ Haşr, 7.

konular bu tür beyanlardandır. İkincisi: Kitaptaki hükümlere ilave hüküm koyma bağlamında olan beyanlardır. Kişinin halası ve teyzesi ile evlenmesinin haram olması; ehli eşek eti yemenin haram olması gibi hususlar bu tür beyanlardandır.⁵⁹

Kurtubî'nin, sünnetin Kur'an'ı beyan edici özelliğini açıklama bağlamında burada vermiş olduğu örnekler fıkhi ahkâm ağırlıklı olsa da, sünnetin bu beyan edici niteliği onun takip etmiş olduğu usulde çok önemli bir yere sahiptir.

Kurtubî tefsirde izleyeceği bu genel metodun yanında eserinde tefsir, dil, i'râb ve kıraat açıklamalarına, sapkın fırkalara cevaplara, hükümlere ve ayetlerin nüzulüne delil teşkil eden hadislerle yer vereceğini beyan etmiştir.⁶⁰

Bunlara ilaveten şu üç şarta uyacağını ifade eder: 1- Görüşleri sahiplerine dayandırmak. 2- Hadisleri musanniflerine dayandırmak. 3- Tefsirlerde anlatılan pek çok kıssayı ve bir kısım tarihi haberleri zikretmeyerek bunların ahkâma ait yönlerine ya da meselelerine ağırlık vermek.⁶¹

Kurtubî'nin mukaddimesi genel olarak çizilen tefsir usulü şablonuna uygun bir seyir izlemektedir. Burada Kurtubî tefsir usulü anlayışını ortaya koymakta; Kur'an tarihine, Kur'an'ın açıklanmasına ve yorumlanmasına dair bilgiler vermektedir. Ancak bu konuların hepsine eşit miktarda yer vermiş değildir. Sözelimi tarihi bir vesika olarak Kur'an'a ilişkin oldukça geniş bir bilgi sunulurken, sebebi nüzul vs. konulara fazla yer verilmediği görülmektedir. Muhtemelen ayetlerin tefsiri esnasında, konunun yapısı gereği, Kur'an tarihine ilişkin bilgilere doğrudan temas etme fırsatı olmayacağı için, mukaddimede bu konuya ağırlık verdiği söylenebilir. Bunun aksine sebebi nüzul vs. ulumu'l-Kur'an bilgilerine tefsirde ağırlık vereceği anlaşılmaktadır. Zaten ulumu'l-Kur'an, yer yer Kur'an lafzının müphemliğini aydınlatacak türden bilgilerdir ki bunlara sırası geldikçe değineceğini açıklamıştır.

⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, I, 65.

⁶⁰ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, I, 7.

⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, I, 8.

a) Kurtubî'nin Ahkâm Tefsiri Uygulamaları

Kur'an lafızlarının delaleti meselesi hem tefsirin hem de diğer ilimlerin ele aldığı bir konudur. Tefsir ve fıkıh usulü gibi ilimler lafızların vaz'î delaletini konu edinmiş olsalar da, bu ilimler delalet meselesini kendi amaçları doğrultusunda ele almışlardır. Sözelimi tefsir, manaya delaleti ele alırken fıkıh usulü hükme delaleti ele almaktadır. Bu nedenle ilimlerin lafızları ele alışlarında bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Özellikle hükme delaleti konu alan fıkıh usulü tefsirden farklı olarak başka faktörleri de göz önünde bulundurarak meseleyi daha farklı bir boyuta taşır.⁶²

Tefsirin ve fıkıh usulünün bu açıdan başlangıç noktaları Kur'an'ın anlaşılmasıdır. Usulcülerin ifadesiyle Kur'an'ın hüküm ifade etmesi, öncelikle ondaki mananın ortaya konmasına bağlıdır.⁶³ Burada *Ahkâmü'l-Kur'an* eserleri her iki ilmin kesiştiği hususları ele almaktadır. Ancak bu eserler, fıkıhtan daha ziyade tefsir ilminin kurallarına ve amaçlarına göre yazılmış eserlerdir. Çünkü bu eserlerin yazılmasından maksat Kur'an'dan hüküm çıkarılmasını kolaylaştırmaktır ki, bu da aslında tefsir ilminin amaçlarından birisidir.⁶⁴ İşte Kurtubî'nin *el-Cami li Ahkâmi'l-Kur'an* isimli eseri bu alanda yazılmış en önemli ve en kapsamlı eserlerden birisidir.

Kurtubî, bu amaca yönelik olarak tefsirini yaptığı ayetlerin hangi konularda delil olarak kullanılabileceğini gerekçeleriyle birlikte pek çok yerde izah eder. Bir ahkâm tefsiri olması dolayısıyla, Kurtubî'de bu husus çok belirgin bir şekilde kendini gösterir.

Ahkâmü'l-Kur'an ismine uygun olarak Kurtubî bu tefsirinde çoğunlukla, ayetlerin fikhî konulara nasıl delil teşkil ettiğine, başka bir ifadeyle, fukahanın fikhî bir hüküm hakkında ayeti nasıl delil olarak kullandıklarına açıklık getirir. Kurtubî bu tür konularda açıklama yaparken,

⁶² Demirci, Mehmet, "Mana ile Hüküm Ayırımında Tefsir İlminin Yeri", *İslâmî İlimler Dergisi*, 5/I: Bahar 2010, 199-214.

⁶³ Sadruşşeria, Ubeydullah b. el-Mes'ud el-Mahbubî el-Hanefi, *et-Tavzih fi Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, İstanbul ty., 55.

⁶⁴ Kur'an ayetlerinin çeşitli ilimlerde delil olarak kullanılması, tefsir ilminden hasil olan faydayı ifade etmesi bakımından önem arz eden bir husustur. Taşköprülüzade, tefsir ilminin faydasını açıklarken "Bu ilmin faydası, Kur'an'dan ahkâm çıkarılmasına yardımcı olmaktır." şeklinde bir ifade kullanır. (Taşköprülüzade, Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi, *Miftahu's-Saade ve Misbahu's-Siyade fi Mevzuatü'l-Ulum*, Kahire 1968, II, 62.)

ayeti hükme delil olarak kabul edenlerin görüşlerine yer verdiği gibi, karşı görüşlere de yer verir ve onların da gerekçelerini göstermeye çalışır.

Mesela Bakara suresinin otuzuncu ayetinde⁶⁵ hilafet konusuna delil bulunduğunu takdim ederken şu açıklamayı yapar: “Bu ayet, Müslümanlar içinden bir halifenin belirlenmesini gerekli kılan bir nastır. Bu konuda ümmet arasında bir görüş ayrılığı yoktur.” Bunu kaydettikten sonra Kurtubî Ebu Bekr el-Esam’dan hilafet konusunda farklı bir görüş aktarıldığını belirterek şunları kaydeder: “Ona ve onun gibi düşünenlere göre bir halifenin belirlenmesi dinen gerekli bir durum olmayıp, caiz bir konudur. Ümmet hac, cihat, ganimetlerin paylaşımı, kanunların uygulanması vb. işlerini kendileri yürüttükleri müddetçe bir halifenin belirlenmesi onlara vacip değildir.”⁶⁶ Hilafet konusundaki bu muhalif görüşü de zikrettikten sonra konuyla ilgili başka ayetlerden deliller getirir. Hz. Ebu Bekir’in (r.a.) ve Hz. Ömer’in (r.a.) halife seçilmelerini de tarihi deliller olarak zikreder.

Kurtubî’nin ayetlerden hükümler çıkarımına başka misal de ücret mukabilinde Kur’an öğretimi meselesidir. “Ayetlerimi az bir karşılığa satmayın. Yalnız benden korkun.”⁶⁷ mealindeki ayeti delil kabul ederek ücret mukabilinde Kur’an öğretmeyi caiz görmeyenlerin açıklamalarına yer verir. Ardından İmam Malik, İmam Şafii, Ahmed b. Hanbel gibi ulemanın, başka bir hadise dayanarak, ücret mukabilinde Kur’an öğretmede bir sakınca bulunmadığı şeklindeki görüşlerine yer verir. Netice olarak Kurtubî, söz konusu ayetin İsrailoğulları hakkında olduğunu ve bu konuda delil olamayacağını ifade eder.⁶⁸

Kurtubî, ayetlerden muamelata ilişkin konularda da hüküm çıkarımında bulunmuştur. “Biz: Ey Adem, sen ve eşin (Havva) beraberce cennete yerleşin... dedik” mealindeki ayette iskan hukukuna dair deliller bulunduğunu şöyle dile getirir. Bu ayette onlara hitaben “yerleşin” denilmesinde, bir gün yerleştirildikleri yerden çıkmalarının da mümkün

---

⁶⁵ “Hani rabbın meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Biz seni övgü ile tenzih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" dediler. Allah "Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim" buyurdu.”

⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, I, 395.

⁶⁷ Bakara, 41.

⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, II, 12-13.

olduğuna işaret vardır. Buna gore iskan hukukuna ilişkin bu ayette şoyale bir delil mevcuttur. Birisi kendi mülkiyetinde olan bir yere, birisini iskan etmiş bulunsa o yer yerleşen kişinin mülkiyetine geçmiş olmaz. Sresi sona erdiğinde zaman sahibinin onu o yerden çıkarma hakkı vardır. Ayette geçen “yerleşin” ifadesi bu konuda bir delildir.⁶⁹

Kurtubî, fıkıh usulü konularında da ayetlerden deliller çıkarma yoluna gitmiştir. Bazı ayetlerde doğrudan bazı ayetlerde de dolaylı olarak usul konularına deliller bulunduğunu kaydeder. Bakara suresinin 143. ayetinde geçen “İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (rnek) bir mmet yaptık...” mealindeki ayette fıkıh usulünün temel konularından olan icma’ya dair delil bulunduğunu şoyale izah eder. “Bu ayet icma’n doğru ve geçerli bir bilgi kaynağı olduğuna ve ona dayanarak hüküm inşa etmenin gerekliliğine bir delil teşkil eder. nk onlar, Allah tarafından insanlara şahitlik yapabilecek nitelikte kişiler olarak kabul edilmişlerdir. O halde her bir ağ, bir sonraki çağın şahidi olacaktır. Yani sahabe anlatımları tbin hakkında bir belge ve şahit durumundadır. Aynı şekilde tbin anlatımları da kendilerinden sonrakiler hakkında böyledir. Dolayısıyla mmet bu şekilde şahitler vasfına haiz olduğu için onların sözleri de kabul gereken geçerli bir yöntemdir.⁷⁰

Kurtubî, Bakara suresinin 189. ayetinde bir davranışın “kurbet” (kulun Allah’a yaklaşmasına vesile olacak ibadet) sayılabilmesi için gerekli olan şartı ortaya koyan bir delil bulunduğuna dikkat çeker. Söz konusu ayetin meali şoyledir: “Sana, hilalleri soruyorlar. De ki: “Onlar, insanlar ve hac için vakit lleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takva sahibi (Allah'a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışıdır. Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.” Kurtubî, bu ayetten hareketle bir davranışın “kurbet” sayılabilmesi için farzlar ve sünnetler içinde onun bir benzerinin bulunması gerektiğini söyler.⁷¹

⁶⁹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur’an*, I, 445.

⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur’an*, II, 437.

⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur’an*, III, 37.

Yukarıdaki çıkarımlara ilaveten Kurtubî, nesh,⁷² şer'u men kablenâ,⁷³ sedd-i zerâ'i,⁷⁴ haberi vahid⁷⁵ vb. pek çok fıkıh usulü konusunda ayetlerden deliller getirmiş ve bunları ahkâm açısından açıklamıştır.

Kurtubî ayetleri tefsir ederken onlardan fıkıh ve usul konularında ahkâm çıkarmakla birlikte bu alanların dışında da hükümler çıkarmaya gayret etmiştir. Açıklamalarında kalam akait vb. konulara mesnet teşkil eden delillere yer vermiştir.

Bu konulardan birisi kalam ilmindeki kulların irade hürriyeti meselesidir. Kurtubî, “Onlar bir ümmetti gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilecek değilsiniz.”⁷⁶ mealindeki ayeti açıklarken bu konuya yer vermiştir. Ona göre, her ne kadar kulu işlediği fiile muktedir kılan Allah olsa da, fiiller ve ameller kula nispet edilir. Eğer kul bir hayır işlemişse bu Allah'ın lütfu sayesinde, eğer şer işlemişse bu da Allah'ın adaletinin bir gereğidir.⁷⁷ Burada Kurtubî'nin kulların iradesi meselesini Ehli sünnet anlayışına uygun olarak tefsir ettiği görülmektedir.

Sonuç

Ahkâmü'l-Kur'an konusunda görüş bildiren ve eser yazarlardan elde edilen neticeye göre bu konuda başlıca iki yaklaşım bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi ahkâmü'l-Kur'an'ın çerçevesini geniş tutmuş, ikinci yaklaşım ise bu çerçeveyi daha dar tutmuştur. Birinci yaklaşım sahipleri Kur'an'ı Kerimi pek çok yönden bir bütün olarak ele almış ondaki mesellerde, kıssalarda vb. konuların da ahkâmı destekleyici nitelikte mesajlar bulunduğunu belirtmişlerdir. İzzeddin b. Abdüsselam, (ö. 660/1262) Şevkânî (ö. 1250/1834) ve Şâtıbî (ö. 790/1388) bunlardandır. İkinci yaklaşım sahipleri ise, sayısı üzerinde ittifak etmiş olmasalar da, ahkâm ayetlerini belli bir miktar ile sınırlayan alimlerdir.

Ahkâmü'l-Kur'an alanında yazılmış olan eserlerin telifinin oldukça erken dönemde başladığı görülmektedir. Hicri ikinci asrın ilk yarısında

⁷² Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, II, 300-308, 430.

⁷³ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, II, 204.

⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, II, 294.

⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, II, 430.

⁷⁶ Bakara, 134.

⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, II, 413.

yaşamış olan Mukatil b. Süleyman'a ait olan *Tefsiru Hamse Mie Âye mine'l-Kur'an* isimli tefsir bu alandaki ilk eserlerdendir. Sonraki dönemlerde bu alanda tefsirler yazılmaya devam etmiş, Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî ulema Kur'an ahkâmını konu alan eserler yazmışlardır. Çalışmada inceleme konusu olarak ele alınan *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an* isimli tefsirin sahibi ise Mâlikî mezhebine mensuptur.

Kurtubî'nin sözü edilen tefsiri Mushaf sırasına göre yazılmış olup, burada müellif ahkâm ayetlerini genişçe tefsir etmekle birlikte lügat, kıraat, sebab-i nüzul, siyer, tarih vd. açıklamalara da etraflıca yer vermiştir. Özellikle dil izahları bu tefsirde oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Bu tefsirdeki dikkat çekici özelliklerden birisi de ayetlerden pek çok konuda deliller çıkarma yoluna gidilmiş olmasıdır. Usulcüler nezdinde kabul edilen pek çok ilkenin Kur'an'daki mesnetlerini göstermiş olması, Kurtubî'nin ahkâm alanına yapmış olduğu önemli bir katkıdır. Burada Kurtubî, kendisinin fakih yönüyle müfessirlik yönünü başarılı bir şekilde birleştirmiştir. Bu sebeple söz konusu tefsir sadece fıkıh alanında değil pek çok alanda kendisinden sonraki eserlere kaynaklık etmiş, tefsir tarihinde sıkça başvurulan klasik bir kitap olmuştur.

Kaynakça

- Avcân, Velid Huveymil, "Tefsiru Hamse Mie Ayetin Mine'l-Kur'ani'l-Kerim fi'l-Emr ve'n-Nehy ve'l-Halal ve'l-Haram", *Dirâsât: Ulûmü'ş-Şeria ve'l-Kânûn*, XXXV/ 2: 2008, 430-455.
- Beyzâvî, Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Beyrut 2000.
- Beyzâvî, Abdullah b. Ömer, *Minhâcü'l-Vusul ilâ İlmi'l-Usul*, Beyrut 2006.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Tefsirde Mukâtil ibn Süleyman ve Eserleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1976, XXI.
- Çetiner, Bedreddin, "Ahkâmu'l-Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998.
- Demir, Recep, "Ahkâm Tefsiri ve Mehmed Vehbi Efendi'nin Ahkâm-ı Kur'aniye'si", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22: 2013, 431-456.
- Demirci, Mehmet, "Hamdi Yazır'da Hak Kavramı", *Bilimname*, 22/1, 2012, 61-85.
- Demirci, Mehmet, "Mana ile Hüküm Ayırımında Tefsir İlminin Yeri", *İslâmî İlimler Dergisi*, 5/I: Bahar 2010, 199-214.

- Demirci, Mehmet, “Tefsir İlminin Özellikleri ve İlimler İçindeki Yeri”, *Tefsir Nasıl Bir İlimdir?*, (İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, 15-16 Mayıs 2010), İstanbul 2011.
- Firuzabadî, Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed, *Kamusu'l-Muhît*, Mısır 1980.
- Gazzali, Ebu Hamid Hüccetülislam Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ*, Medine, trs.
- Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin, “Ahkâm Tefsirleri ve Özellikleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5: 1994, 203-217.
- Güngör, Mevlüt, *Kuran Tefsirinde Fikhî Tefsir Hareketi ve İlk Fikhî Tefsir*, Kur'an Kitaplığı, İstanbul 1996.
- Halil b. Ahmed, el-Ferâhidî, *Kitabu'l-Ayn*, Beyrut 2003.
- Hallâf, Abdulvehhab, *İlmü Usulî'l-Fikh*, Kahire 1942.
- Hasen b. el-Hüseyin el-Hayyân, Mevlâ, “Ahkâmu'l-Kur'an İlmi: Doğuşu, Gelişimi ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma”, (Çev. Mustafa Şentürk, Mine Özer, Narin Yavuz), *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22: 2013, 457-491.
- Hocaoğlu, Mustafa, *Ahkâm Tefsirlerinin Usul Açısından Mukayesesi: Cessâs, Herrâsî ve İbn Arabî Örnekleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2010.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, Beyrut 2007.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi el-Basri, *Cemheretü'l-Lüga*, Beyrut 1987.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *İbn Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*, Beyrut 1979.
- İbnü'l-Arabî, Ebu Bekr, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut 2003.
- Katip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-Zunun an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünun*, Beyrut.
- Mâturidî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, İstanbul 2006.
- Razi, Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin, *el-Mahsul fi İlmi'l-Usul*, Beyrut 1992.
- Sadruşşeria, Ubeydullah b. el-Mes'ud el-Mahbubî el-Hanefi, *et-Tavzih fî Halli Ğavâmizi't-Tenkîh*, İstanbul trs.

- Sahib b. Abbad, Ebü'l-Kâsım İsmail b. Abbad b. Abbas Talekani, *el-Muhît fi'l-Lüga*, Beyrut 1994.
- Şâtıbi, Ebü İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati, *el-Muvâfkât*, Huber 1997.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Edebü't-Taleb ve Münteha'l-Ereb*, Beyrut 2006.
- Taberî, Muhamed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Kahire 2001.
- Taşköprülüzade, Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi, *Miftahu's-Saade ve Misbahu's-Siyade fi Mevzuatü'l-Ulum*, Kahire 1968.
- Türker, Ömer, "Mukâtil b. Süleyman" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006.
- Yazır, "Hz. Muhammed Aleyhisselam'ın Dini İslam (4)", *Makaleler* (Hazırlayanlar: Cüneyd Köksal, Murat Kaya), İstanbul, 1997.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979.
- Yetkin, Vedat, *Kur'an-ı Kerim'de Hüküm Kavramı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2016.
- Yüksek, Ali, "Taberi Mezhebinin Ortaya Çıkışı ve Karakteristik Özellikleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 26/2015, 455-482.
- Zerkânî, Muhammed Abdulazim, *Menâhilü'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1995.
- Zerkeşî, Bedreddin, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Kahire 2006.